

KRÅKBODARNA

Härads fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

Författare

Kristoffer Ärnback

Antagen av samhällsbyggnadsutskottet 2021-05-27

KRÅKBODARNA

Härads fjärding, Leksands socken

Leksands kulturmiljöprogram

Författare

Kristoffer Ärnback

Redaktion

Lars Jönses och Kristoffer Ärnback

Omslag: Tvättstuga eller smedja samt två härbren vid byvägen mitt i Kråkbodarna. Byggnaderna är ålderdomliga. Det borte härbre har laggtak vilket antyder särskilt hög ålder. Yttermo 33:36 och 33:23.

Fotografier och illustrationer: Om inget annat anges, Kristoffer Ärnäck, Dalarnas museum. Om inget annat anges härstammar rapportens kartor från Lantmäteriets tjänster *Historiska kartor* samt *Kartor, flygbilder och ortnamn*. Kartorna används i rapporten under Dalarnas museums avtalsnummer: ©Lantmäteriet 12014/00618

© Dalarnas museum 2021

ISSN:

Innehåll

Beskrivning	7
Historik	7
Placering, byform och landskap	7
Gårdsformer och gårdsstrukturer	7
Bebyggelsens huvuddrag och detaljutformning	8
Utmärkande drag	8
Värden	11
Platsnamn	11
Odlingsmarkens betydelse i det äldre bondesamhället	11
Bystruktur	15
Timmerhuskulturen och månghussystemet	15
Låg, tät och ofärgad eller faluröd bebyggelse	16
Kringbyggdhet	19
Gårdar med sen 1800-talskaraktär	20
Modernistiska timmerhus	21
Värdekarta	24
Vad är ett kulturmiljöprogram?	25

Kråkbodarna är belägna vid sjön Molnbyggen i södra delen av Leksand. Den äldre bebyggelsen är i huvudsak grupperad kring byvägen norr om odlingsmarken. I övrigt finns många nyare inslag i form av fritidshus och småhus.

Beskrivning

HISTORIK: Den före detta blandbyn Kråkbodarna, som både haft bolgårdar (för bofast befolkning) och fåbodgårdar, ligger i Härads fjärding i Leksands socken. Kråkbodarna var i äldre tider hemfåbodställe och vid storskiftet, som inträffade under 1820-talet, redovisades Kråkbodarna med en enda gård och med jorden som inägomark under Yttermo. Gården var troligen en fåbodgård. Senare under 1800-talet fanns tre andra fåbodgårdar. Jobsgården i Yttermo hade sin gård i Kråkbodarna till hemfåbodar och bodde där under våren och hösten. Långfåbodar till gården fanns på Björberget, där man vistades och bodde under sommaren. Efterhand blev gårdarna bofasta och den sista fåbodgården var Svens, som blev bofast 1885. Karl-Erik Forsslund uppger dock vid sin vistelse inför skrivandet av *Med Dalälven från källorna till havet* att det fanns tre bofasta gårdar och två fåbodgårdar i Kråkbodarna vid hans besök som sannolikt inträffade någon gång kring år 1920. Byn ligger i Leksands kommun, som ursprungligen bildades som Leksands landskommun 1863. År 1971 ombildades landskommunen till Leksands kommun. År 1974 uppgick Siljansnäs och Åls kommuner i Leksands kommun.

PLACERING, BYFORM OCH LANDSKAP:

- Kråkbodarna är belägna vid sjön Molnbyggens västra strand, i den södra delen av nuvarande Leksands kommun. Norrut finns Prästknit och Yxberget, västerut Nålberget och Skeberget och i söder Uvberget samt därbortom Östanmor och de andra Skebergsbyarna. Vägen mellan Noret och Skeberg passerar väster om byn. Det finns en väg och en gammal fåbodstig söderut mot Rältlindor och en fåbodstig västerut mot Lindbodarna och Balkbodarna. Kråkbodarnas byvägar är grusbelagda.
- Kråkbodarnas äldre gårdar ligger som ett pärlband invid en lång bygata som sträcker sig från landsvägen mot Skeberg i väster och mot Molnbyggen i öster. På en höjd i norr, samt i en klunga västerut och på spridda lägen vid Molnbyggens stränder och i skogsbrynen finns nytillkomna småhus och fritidshus. De flesta av dessa är förhållandevis väl anpassade till Leksandsbygdens traditionella byggnadskultur med timmer, faluröd färgsättning och enkel detaljutformning.
- Byns öppna och hävdade jordbruksmarker koncentreras söder och öster om den äldre bebyggelsen i en flack sluttning mot Molnbyggen. Betes- och odlingslandskapen har en välhävdad stor och öppen karaktär och det förekommer aktivt jordbruk.

GÅRDSFORMER OCH GÅRDSSTRUKTURER:

- Beträffande byns äldre gårdar är de flesta fortfarande kringbyggda, en med fyrkantssystem – dock ej med intakt månghussystem. Även om

det kvarstår vissa äldre manbyggnader och längor med äldre timrade ekonomibygnader har de flesta av gårdarna genomgått större förändringar från och med det sena 1800-talet. Exempelvis är det vanligt att äldre fäjs ersatts av ladugårdslängor med tegeldel. Beträffande nyare tillkomna småhus och fritidshus är de flesta av dessa placerade med antydning till kringbyggd grundform med bostadshus och uthus. Många nytillskott är som tidigare beskrivet uppförda med timmerstomme, faluröda och med enkel detaljutformning.

BEBYGGELSENS HUVUDDRAG OCH DETALJUTFORMNING:

- Nästan alla äldre byggnader är långsmala, faluröda eller ofärgade och med sadeltak som har en takvinkel omkring 30 grader. Den äldre bebyggelsen är enkel och präglas av småskalighet. Inga byggnader är högre än motsvarande två våningar. En nytillkommen byggnad har emellertid ett mindre torn som tredje våning.
- Beträffande fasadmateriäl förekommer varianter där knuttimrade byggnader har stommen blottlagd som fasad. Det förekommer även att byggnader är inklädda med locklistpanel eller stående och liggande fasspontpanel.
- Många tak täcks av tegelröda en- eller tvåkupiga takpannor i lertegel.
- Knutar som är brädfodrade samt fönsteromfattningar är ofta målade vita på bostadshus.
- Skorstenar är i lertegel och oftast av enkel modell med lätt profilerad utkragning ovanför.
- På äldre hus är det vanligt med spröjsade tvålufts träfönster där varje båg innefattar två eller tre lätt stående eller liggande glasrutor. Det förekommer också hus med korspostfönster.
- På äldre bostadshus är ytterdörrarna ofta enkla och i trä.
- Fönster- och dörromfattningar på äldre hus är oftast enkla med fyra brädor där sidobrädorna omsluter topp- och bottenbrädorna.
- Det förekommer att äldre byggnader har omdanats genom exempelvis tilläggsisolering, fönsterbyten, dörrbyten och utbyggnader.

UTMÄRKANDE DRAG:

- På en av de äldre gårdarna (fastigheten Yttermo 33:24) finns en enkelstuga i grånat timmer med faluröda brädfodrade knutar samt faluröda klassicerande (dock enklare) målningar mot syllen nedan de annars grånade fasadfälten. Utformningen är av ett slag som endast påträffats på ett annat ställe i arbetet med Leksands kulturmiljöprogram – kallfarstun eller det utanpåliggande trapphuset till bostads-

Kringbyggd gård med sen 1800-talskaraktär i den västra delen av byn. Närmast i bilden syns dock en bevarad äldre länga med källarstuga och stall med portluder. Yttermo 33:37.

Ovan, rikt bemålad enkelstuga på fastigheten Yttermo 33:24. Måleriet närmast sockeln är ovanligt och har vid inventeringen tidigare endast påträffats på Holen i Tällberg.

Till vänster, härbre med laggtak på fastigheten Yttermo 33:23.

huset vid Gustaf Ankarcronas Holen i Tällberg. Utformningen kan antingen vara mycket ålderdomlig, eller tillkommen som ett dalaromantiskt drag i början av 1900-talet.

- Invid den genomlöpande byvägen finns en samling med två ålderdomliga härbren, en bod samt en tvättstuga eller smedja. Ett av härbrena (Yttermo 33:23) har laggtak och är därmed sannolikt av hög ålder. Laggtak förekom i huvudsak fram tills 1700-talet, därefter övergick man vanligen till andra takformer.
- I den södra delen av byn finns ett nybyggt timmerhus med korsform och torn i mitten. Byggnaden, som är belägen på fastigheten Yttermo 33:39, är mycket karaktäristisk men har på grund av dess förhållandevis ringa ålder inte bedömts närmare i kulturmiljöprogrammet.

Värden

Nedan beskrivs de värden som byarna bedöms besitta. I detta kulturmiljöprogram beskrivs kulturhistoriska och estetiska värden. Alla värden förklaras i sitt sammanhang, men utefter en förutbestämd grundmall som är lika för varje by.

Platsnamn

Platsnamn är ofta gamla, och med betydelser som är sprungna ur, eller anknytta till platsens specifika historia. Att beakta god ortnamnsred är lagstadgat enligt kulturmiljölagen. Bynamnet Kråkbodarna syftar sannolikt på fågeln – kråka. Det ovanliga sjönamnet Molnbyggen kan enligt Karl-Erik Forsslund komma av Våtån, som har sitt utlopp i sjön. Ån kan i äldre tider ha kallats för Mjölbacken och sjön Mölbjögöln (av Mjölmarbygdsgölen). Mycket riktigt fanns nämligen en rad skvaltkvarnar i Våtån i äldre tider: där malde bönder från flera byar, däribland Västanvik och Yttermo sitt mjöl.

Värden/var varsam med

- Platsnamnet Kråkbodarna.

Odlingsmarkens betydelse i det äldre bondesamhället

Byarna som helhet, i synnerhet med avseende på bebyggelsens utbredning och samspelet mellan bebyggelse och odlingsmark kan berätta en mångfald av berättelser om livet i Dalarna och Leksand innan industrisamhällets genombrott på landsbygden. I det äldre bondesamhället, här menat som det av jordäggande bönder dominerade samhälle som föregick industrisamhället på många platser i Dalarna, uppdelades av tradition såväl jord som byggnader mellan alla syskon i en syskonskara vid arvsifte. I Leksand och Övre Dalarna var de flesta därför småbrukare med egen gård och egen jord, något som är annorlunda gentemot många andra delar av Sverige, där en mindre andel av befolkningen

faktiskt ägde jord. När befolkningen ökade, särskilt från och med 1700-talet, splittrades odlingsmarken i komplexa ägofigurer. Något som på sikt ledde till ett jordbruk med minskade marginaler och större känslighet för missväxt. Detta tvingade delar av befolkningen på arbetsvandringar med bisysslor, och gav upphov till bland annat ett utpräglat fåbodbruk. Den odlingsmark som fanns var livsviktig ekonomiskt, men även av stor social betydelse. Att ära och äga jord ansågs mycket viktigt, och medförde viktiga demokratiska rättigheter och möjligheter, bland annat till att bedriva fåbodbruk och att ha rösträtt i sockenstämman.

Det finns specifika företeelser i landskapet i och kring byn som berättar om det äldre bondesamhället. Djurhållningen var förr en förutsättning för livsuppehållet. Hur många djur man kunde hålla berodde på tillgången av bete och vinterfoder. Antalet djur styrde i sin tur, före konstgödningens tid, hur stor åkerareal man kunde hålla. Det rådde därför stor konkurrens om slätter och bete och i stort sett all tillgänglig gräsmark utnyttjades för slätter medan sämre mark brukades till bete. Hackslogar kallades de stenbundna fastmarker som inte var lämpliga att odla upp men som ändå gav tillräckligt så det var värt att slå. Förbättring av slättermarkerna utfördes i den mån det var möjligt och man kan se spår av stenröjning. Den årliga slättern skapade en mager mark som sällan eller aldrig fick tillskott av gödning och därmed gavs förutsättningar för en stor mångfald av växter, insekter och svamp. Varje liten rest av denna naturtyp är värd att förvalta då de ofta hyser hotade arter.

Idag har slättermarken till stor del växt igen och en liten del har röjts upp till åker. I det som tidigare var öppen mark, åker och äng kan man idag ändå finna spåren av odlarmödan i form av rösen, åkerkanter, beskurna träd men även i själva artsammansättningen. I och runt byarna fanns förr stora arealer slättermark men med dagens jordbruk är de nästan helt försvunna. De som finns kvar är därför värdefulla att värna.

För att dryga ut vinterfodret till djuren repades löven av träd eller så skars riset av från träd som rönn, sälg och björk. För att underlätta för löv- och risskörd beskars träden, hamlades, på den höj som var lämplig. Lövfoderträden har kunnat bli mycket grova och gamla och är hemvist för en mångfald av arter. De kan kännas igen genom sin speciella form där grenarna ofta kapades mer än två meter över mark dit djuren inte nådde och det finns en tydlig hamlingszon med grenskott och knölar på stam och huvudgrenar.

Det var inte ovanligt att man planterade vårdträd på gårdarna. Det var ofta ädellövträd, som lönn, lind, alm, ek eller ask. Vårdträden skulle i äldre folketro beskydda gårdens invånare men kan även ha planterats för att exempelvis markera ett barns födelse.

Om fruktträd vårdas på rätt sätt kan de bli gamla och de kan vara värdefulla karaktärsskapare på gårdarna. Alléer, som kan vara enkelradiga eller dubbelradiga, förknippas ofta med högreståndsmiljöer, vilket det är knappt med i Leksands bymiljöer, men de kan även ha planterats längs vägarna för att ge vindskydd och skugga. De kan också ha använts för lövtäkt.

Från Molnbyggens strand i öster och som en hästsko söder om den äldre

bebyggelsen till Kråkbodarna löper ett område med fortfarande öppen och välhävdat betes- och odlingsmark. Odlingsmarken har stor och öppen karaktär utan särskilt många rösen, dock har enstaka fritidshus tillkommit på äldre odlingsmark vid sjön. Kvarvarande öppna och hävdade betes- och odlingslandskap vid Kråkbodarna är mycket betydelsefulla för förståelsen kring de sociala och ekonomiska förhållanden som präglade livet i byn i äldre tider och har därför mycket höga kulturvärden. Att jordbrukslandskapen hålls öppna och hävdade är mycket viktigt för byns karaktär. Vidare återspeglar den fortfarande öppna och hävdade marken tillsammans med gårdarna åtminstone till viss del platsens betydelse som hemfäbod med åker i äldre tider. I Leksand var fäbodväsendet uppbyggt enligt ett komplext system med många olika typer av fäbodgårdar på varierande avstånd från hemgården. Det finns belägg för att åtminstone en av fäbodgårdarna i Kråkbodarna var hemfäbodgård till Jobsgården i Yttermo. Till hemfäbodgårdar hörde vanligen slog- och odlingsmark, varför det öppna och hävdade landskapet tillsammans med de äldre gårdarna är viktigt för förståelsen av detta sammanhang.

Den öppna och hävdade odlingsmarken har en stor och öppen karaktär samlad söder om bebyggelsen och intill Molnbyggens strand.

Värden/var varsam med:

- Öppen och hävdad betes- och odlingsmark.
- Synbara historiska gränser mellan olika inägor.

Glest fyrkantsbyggd gård vid bygatan mitt i Kråkbodarna. Gården har omdanats till följd av det sena 1800-talets förändringsvåg, men kvarstår trots detta till sin äldre struktur med fyrkantsform och flera bevarade timmerhus i landskapet runtomkring. Yttermo 33:36.

Bystruktur

Bebyggelsens tillkomst och utveckling hänger samman med hur landskapets resurser kunde nyttjas. Just jordbruksmarken dikterade ofta hur gårdarna placerades i byn. Historiskt placerades många gårdar antingen i skogsbryn eller på karga höjdlägen mitt i odlingslandskapet. Detta beror på att sådana platser inte var lika användbara som odlingsmark. Gårdarnas placering i landskapet konstituerade sedan framväxten och utvecklingen av byns karaktär. Att den ålderdomliga karaktären med täta och dynamiskt framvuxna byar levt kvar så tydligt i Leksand beror på att 1700- och 1800-talens skiftesreformer påverkade byarna annorlunda här, än i övriga Sverige.

I Kråkbodarna är de äldre gårdarna belägna längs den genomlöpande byvägen, i huvudsak mellan en hol med skogsmark i norr och det öppna och hävdade betes- och odlingslandskapen i söder och öster. Bystrukturen med avseende på den äldre bebyggelsens läge invid bygatan är typisk för Leksand och Övre Dalarna och bedöms ha ett kulturvärde.

Värden/var varsam med:

- Bebyggelsens organiskt framvuxna karaktär med äldre gårdar längs en genomlöpande byväg mellan skogsmark och odlingsmark. Att de äldre gårdarna i huvudsak är belägna på impediment mellan skogsmark och jordbruksmark.

Timmerhuskulturen och månghussystemet

Från medeltiden och fram till 1900-talet knuttimrades de flesta byggnaderna i Övre Dalarna. Timmerhuskulturen präglas av månghussystemet. Istället för att bygga få och stora byggnader uppfördes många små och funktionsspecifika timmerbyggnader. Det fanns många sociala och praktiska fördelar med detta. De små byggnaderna var lätta att dela upp och flytta vid arvskifte. Råvaran fanns tillgänglig i överflöd. De flesta timmerhusen kan uppdelas i kategorierna bostadshus, djurhus, förvaringshus och verkshus. Timmerhusen i Leksand och Övre Dalarna kännetecknas av utformningsmässig enkelhet, högkvalitativt virke och mycket gott hantverksutförande. De flesta husen byggdes av bönder efter gårdens behov, och med tiden utvecklades stor skicklighet i byggandet. Den stora skickligheten ledde till att timringskonsten också utvecklades till en viktig inkomstkälla för de »träklöka« Leksandsbor som begav sig på utsocknes arbetsvandringar. De ålderdomliga timmerhusen är idag en omistlig beståndsdel i vad som gör Leksands byar till speciella och trivsamma livsmiljöer. Här syns det att människor levt under mycket lång tid. Timmerhusen är byggda med omsorg i en lokal tradition som utvecklats och använts under flera hundra år, fram tills industrialismens intåg, mot 1800-talets slut och kring sekelskiftet år 1900.

Även om de flesta av de äldre gårdarna i byn genomgått betydande förändringar från och med det sena 1800-talet återstår fortfarande vissa äldre timrade bostadshus och ekonomibygnader. Timmerhusen återspeglar hur

Enkelstuga

Sidokammarstuga

bebyggelsen vanligen ordnades i det äldre bondesamhället i Leksand och är en omistlig källa till kunskap och förståelse om timmerhuskulturen i Leksand. På grund av detta bedöms samtliga äldre timmerhus ha särskilt kulturvärde. Värdet förstärks av att de ålderdomliga byggnaderna utgör en väsentlig beståndsdel i Leksandsbygdens bebyggelsekaraktär, och ofta är uppförda med en enastående hantverksmässig och utformningsmässig kvalitet.

Värden/var varsam med:

- Att husen är byggda i trä eller knuttimrade, samt att de äldre husen ofta har en genomgående enkel karaktär utan onödiga utsmyckningar.
- De knuttimrade bostadshus som finns på fastigheterna Yttermo 33:36, Yttermo 33:24 och Yttermo 33:17. Värdebärande egenskaper är: befintliga timmerstommar; långsmala eller rektangulära form; blottlagda timmerstommar; befintliga stående locklistpaneler eller stående och liggande fasspontpaneler i trä; befintlig fönstersättning; befintliga fönsterkarmar; befintliga fönsterbågar i trä med fasta spröjs av trä eller bly tillkomna innan 1950; befintliga fönsterrutor tillkomna innan 1950; befintliga dörrar; befintliga äldre farstukvistar med tillhörande fönster samt lövsågade eller kontursågade detaljer; befintlig utformning beträffande tegeltak, befintliga skorstenar i tegel; befintliga skarpvinkliga stuprör; grundmurar med synlig natursten; befintlig färgsättning beträffande detaljer såväl som helhet. Stommen och formen på alla de bostadshus som uppförts innan 1930 men därefter väsentligen förändrats är värdefulla.
- Samtliga knuttimrade ekonomibyggnader – djurhus, förvaringshus och verkshus uppförda innan 1930. Äldre knuttimrade ekonomibyggnader är en omistlig beståndsdel i byarnas karaktär och bör inte flyttas, rivras eller väsentligen förändras. Längor om två eller fler timrade ekonomibyggnader som står i kringbyggda gårdsformer är särskilt värdefulla. Särskilt framträdande bland dessa är den tvättstuga eller smedja samt de två härbren som finns längs byvägen, varav ett (på fastigheten Yttermo 33:23) har laggtak och kan vara mycket gammalt. På fastigheten Yttermo 33:36 norr om byvägen finns dessutom ett ålderdomligt timrat fjäls samt en äldre timrad smedja som är mycket framträdande.

Låg, tät och ofärgad eller faluröd bebyggelse

Även om de äldre husen i Leksandsbygden är unika och i sina detaljer bär många olikheter som gör varje gård speciell, finns flera gemensamma nämnare som starkt påverkar bebyggelsens karaktär. Ofta framträder bebyggelsen som ett gytter av tätt placerade faluröda hus med likartad storlek och form. Det är denna karaktär som kanske starkast kännetecknar byarna, och de aspekter av bebyggelsen som bidrar till denna karaktär är därför särskilt värdefulla. Nästan alla hus i de äldre byklungorna är låga - sällan högre än två hela våningar. Många bygg-

Bevarat äldre fäjs eller möjligen en gammal torkbastu invid odlingslandskapet i den västra delen av byn. Byggnaden är av ett ålderdomligt slag och kan berätta om timmerhuskulturen i äldre tider. Yttermo 33:36.

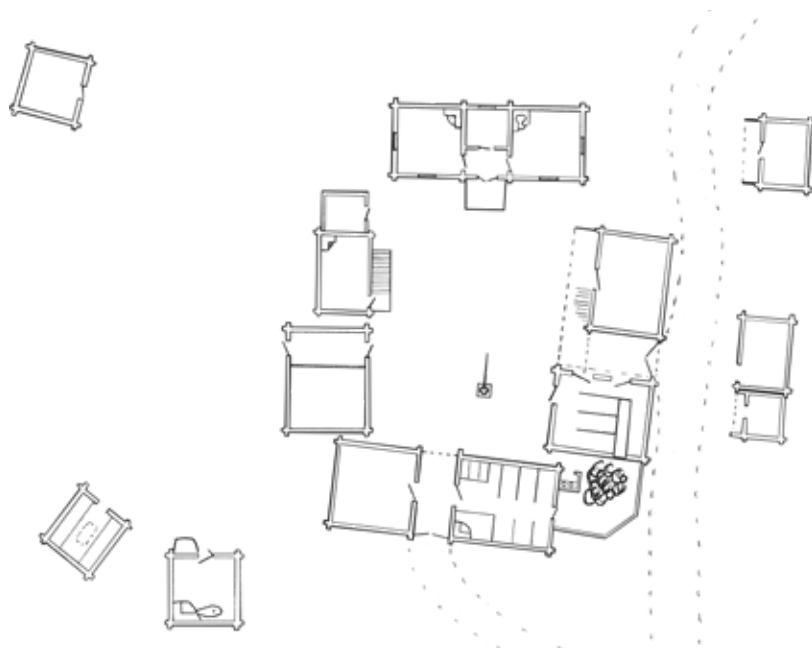

Ålderdomlig grånad enkelstuga på fastigheten Yttermo 33:24. Byggnaden är det bäst bevarade äldre bostadshuset i Kräkbodarna och kan ha uppförts som fäbodstuga.

Den glest fyrkantsbyggda gård som finns på fastigheten Yttermo 33:36. Gården uppvisar flera spår av det sena 1800-talets förändringsvåg, men har trots detta bibehållit sin ursprungliga fyrkantsform samt flera äldre timmerhus.

Kringbyggd gård med ålderdomliga timmerhus. längst upp från vänster: hölada, parstuga (bostadshus), långsideshärbre, källarstuga, loftbyggnad med portlider, vagnsbod sammanbyggd med kortsideshärbre, tröskloge, brunn, stall, torkhus, smedja, lada och fähus med portlider och dyngstad.

nader har dessutom en långsmal form eller bildar tillsammans långsmala längor som ingår i olika kringbyggda former. De flesta byggnaderna har också sadeltak med tegeltäckning. Att de flesta husen är färgade med falu rödfärg eller omålade i trä är också mycket viktigt för byarnas generella karaktär. Den faluröda färgen har dessutom historisk betydelse, då den präglar byarna i Övre Dalarna och Leksand sedan åtminstone 1800-talets senare hälft. Beträffande vita detaljer i form av exempelvis fönster, fönsterfoder, vindskivor och knutbrädor är detta värdefullt där det förekommer, eftersom även detta är en påtaglig beståndsdel i byns karaktär.

Värden/var varsam med:

- Den sammanhållna byggnadshöjden om högst två hela våningar.
- Att byggnaderna har en långsmal form, eller bildar långsmala enheter som tillsammans bildar kringbyggdhet.
- Tegel som takmaterial, i synnerhet befintliga enkupiga och tvåkupiga tegeltak.
- Den enhetligt förekommande ofärgade eller faluröda färgen. Avstå från att rödmåla naturligt grånade timmerhus. Dessa byggnader har en egen karaktär som i sig är värdefull, och som samspelar väl med sin omgivning även utan rödfärg.
- Vitmålade detaljer så som fönster, fönsterfoder, fönsteröverstycken, knutbrädor och vindskivor där de redan förekommer. Undvik att måla andra detaljer än fönster och fönsterfoder vita på äldre ekonomibyggnader, eftersom detta ej förekommit i någon större utsträckning historiskt.

Kringbyggdhet

I Kråkbodarna finns en gård som är fyrkantsbyggd, dock ej med intakt månghussystem. Gården är belägen på fastigheten Yttermo 33:36. De flesta av de äldre gårdarna har trots förändringar under den senare delen av 1800-talet kringbyggd form, vilket antyder hur bebyggelsen vanligen ordnades i Leksand i äldre tider. De kringbyggda gårdarna bedöms ha kulturvärden och den fyrkantsbyggda gården särskilt kulturvärde. Den täta och slutna karaktären som bildas av de slutna gårdstunen är miljöskapande och trivsam, vilket bidrar till värdet. Traditionen med den kringbyggda gården uppstod sannolikt i syfte att skydda gårdstunet från väder och omgivning.

Värden/var varsam med:

- Byggnader som bidrar till kringbyggda gårdstun. Oavsett ålder bör sådana byggnader inte rivs eller flyttas. Byggnader som är placerade

med fasader mot en bygata bör hanteras särskilt varsamt, eftersom sådana byggnader påverkar hela byns karaktär.

- Portlider och dörrar som leder in till gårdstunen.

Gårdar med sen 1800-talskaraktär

Under 1800-talet kom den industrimässiga sågindustrin att erbjuda billigare sågade trävaror, något som i hög utsträckning kom att påverka Övre Dalarnas byggnadskultur. I Leksandsbyarna ledde utvecklingen bland annat till att det blev vanligare med exempelvis utsmyckade farstukvistar och på sikt även trähusbyggande med nya tekniker. I vissa byar sammanföll den ökade tillgången på sågade trävaror med ett ökat relativt välstånd. I vissa av byarna tillkom i samband med detta nya större manbyggnader i form av exempelvis korsplanshus samt nya och större ekonomibygnader för djurhållning och jordbruk. De flesta av de äldre gårdarna i Kråkbodarna uppvisar tydliga spår av förändring till följd av det sena 1800-talets välståndsökning. På flera äldre gårdar finns exempelvis ladugårdsanläggningar med tegeldel som sannolikt uppförts under det sena 1800-talet eller tidigt 1900-tal. Det förekommer även att äldre timmerhus inkorporerats i sådana längor och därigenom bevarats. På åtminstone tre av byns gårdar: Yttermo 33:37, Yttermo 33:36 och Yttermo 33:17 finns dessutom bevarade bostadshus från tidsperioden. På dessa gårdar samt den gård som finns på fastigheten Yttermo 33:22 finns också ladugårdar av det slag som ovan beskrivits. De byggnader av sen 1800-talskaraktär som finns på ovanstående fyra fastigheter kan berätta om viktiga samhällsförändringar som inträffade i Leksandsbygden under 1800-talet senare hälft, och bedöms därför ha kulturvärden.

Värden/var varsam med:

- Byggnadernas befintliga form, volym, takform och takvinkel.
- Befintlig utformning beträffande vindskivor, skarpvinkliga stuprör samt enkupiga- eller tvåkupiga lertegeltak på bostadshus. Befintliga skorstenar.
- Befintlig utformning beträffande fasader med liggande och stående fasspontpanel, stående slätpanel samt locklistpanel. Förhållandet mellan stående och liggande element i fasadkompositionen. Befintliga slätputsfasader. Befintliga tegelmurar och gjutmurar på ladugårdsanläggningar.
- Byggnadernas befintliga faluröda färgsättning.
- Befintliga profilsågade och lövsågade fasaddetaljer i form av exempelvis listverk och vindskivor, fönsteromfattningar och dekorerade taktassar.

- Befintliga äldre träfönster: befintliga fönsterkarmar; befintliga fönsterbågar i trä med fasta spröjs av trä eller bly tillkomna innan 1950; befintliga fönsterrutor tillkomna innan 1950; fönsteromfattningar; profilerade fönsteröverstycken; dekorativa gavelfönster.
- Befintliga välbevarade äldre ytterdörrar samt farstukvistar och glasverandor där de förekommer.

Uthuslänga med sen 1800-talskaraktär som dock åtminstone delvis konstitueras av äldre timmerhus. Närmast i bild syns en tröskloge. Yttermo 33:17.

Modernistiska timmerhus

Under 1800-talet nådde industrialiseringen Dalarna. Efter hand ersattes böndernas timmerhusbyggande av nya tekniker, och timringskonsten kom istället att ägnas åt konstnärers och förmögna stadsbors sommarnöjen. Från mitten av 1900-talet återuppväcktes timmerhusbyggandet genom en medveten satsning. Särskilda timmerhusföretag etablerades och byggde timmervillor åt vanligt folk. Det blev även vanligt med fritidshus av timmer, ofta i fjällen

Ovan, väl anpassad modernistisk timmervilla på fastigheten Yttermo 33:27.

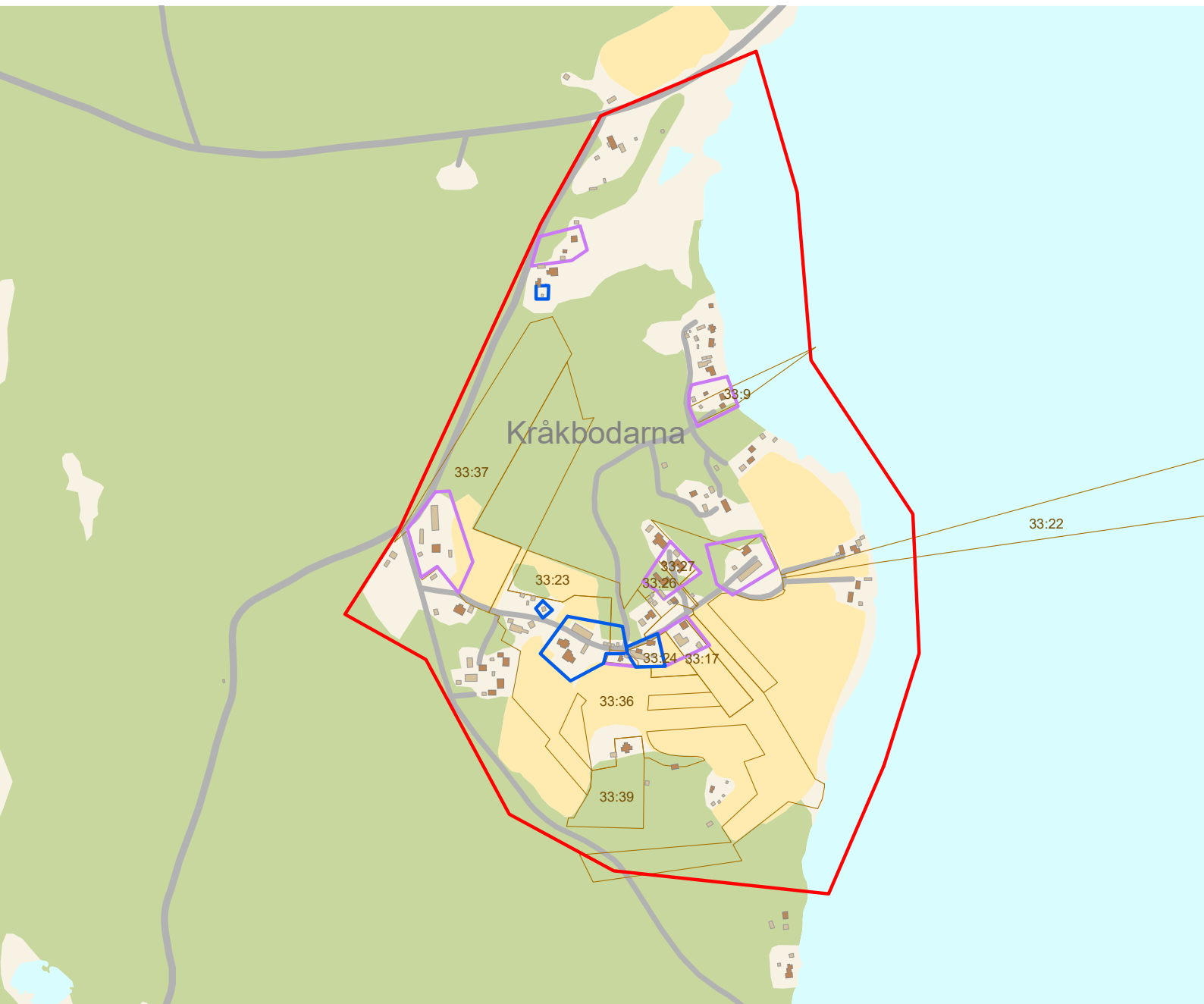

Till höger, fritidshus vid Molnbyggens strand. På samma tomt finns flera äldre timmerhus bevarade. Yttermo 33:9.

eller i stugbyar. De timmerhus som uppfördes från och med 1900-talets mitt var ofta formgivna med inspiration från stiltypiskt modernistiska villor från samma period. Sådant som form, storlek, takvinkel och planlösning liknade ofta utformningen på andra samtida småhus. Det finns bland annat exempel på timrade suterränghus, något som annars starkt förknippas med 1960- och 1970-talens industrimässiga byggnadskultur. Det förekom även, om än inte alltid, att byggnaderna försågs med detaljer som anspelade på nationalromantiken och idéer om det äldre bondesamhället. På vissa hus förekommer exempelvis fantasifullt tilltagna allmogedetaljer så som fönsterluckor, stora och små blyspröjsade fönster med färgat antikglas, kronskorstenar och farstukvistar med rosmålningsmotiv i triangelfälten och svarvade hörnstolpar. Andra detaljer som tillhör dessa timmerhus är trädgårdesgårdar i fåbodstil och gårdsportaler med stolpar i rot. I Kråkbodarna finns flera exempel på timmerhus som uppfördes under den moderna epoken 1930–1980, både i form av småhus och fritidshus. På fastigheterna Yttermo 33:26 och Yttermo 33:27 finns särskilt välbehållna exempel som bedöms ha kulturvärden. Detta eftersom byggnaderna är karaktäristiska för Leksandsbygden och på ett tydligt vis kan berätta om hur nya byggnader anpassades till den lokala byggnadstraditionen även i en tid som annars brukar karaktäriseras som hänsynslös i förhållande till lokala särdrag och traditioner inom byggnadskulturen.

Värden/var varsam med:

- Byggnadernas befintliga stomme och färgsättning beträffande helhet såväl som detaljer.
- Befintliga lertegeltak samt skorstenar i tegel.
- Befintliga fönster.
- Befintliga trädörrar och sidolufter. Befintliga farstukvistar. Profilsågade hörnbrädor på farstukvistar.
- Timmer- och rotvirkesportaler samt gärdesgårdar.

Värdekartan redovisar en klassificering av miljöer och bebyggelse enligt följande: **Röda områden** markerar större landskaps-
avsnitt och bebyggelseområden med kulturvärden eller mycket höga kulturvärden. Värdebärande egenskaper inom dessa
områden kan exempelvis vara byggnaders färgsättning, skala och form, sammanhållen byggnadshöjd eller jordbruksland-
skapets öppna och hävdade karaktär.

Lila områden markerar gårdar, byggnader, odlings- eller betesmark och bebyggelseområden som bedöms ha kulturvärden.

Blå områden markerar gårdar, byggnader, odlings- eller betesmark och bebyggelseområden som bedöms ha särskilt kulturvärde.

Vad är ett kulturmiljöprogram?

Ett kulturmiljöprogram är ett kunskapsunderlag framtaget för att tydliggöra kulturmiljöns egenskaper och karaktäristik, utan att dessa vägts mot andra intressen. När kommunen fattar beslut i detaljplaner och bygglov ska en avvägning göras mellan olika allmänna intressen, exempelvis kulturmiljöer eller naturvård, och enskilda intressen, som behovet av en större bostad eller en grannes önskan om utsikt. Det här beskrivs i Plan- och bygglagens (2010:900) andra kapitel. Genom att i förväg ta ställning till vilka områden som har särskilda värden och vad det är som gör området värdefullt förenklas kulturmiljöfrågan i den dagliga handläggningen, men beslutet om vad som är lämpligt att göra på en viss byggnad eller i ett visst område sker i det enskilda plan- eller bygglovärendet.

Ett kulturmiljöprogram kan innehålla beskrivningar av de kulturhistoriska värden som finns hos en byggnad eller en plats. Ett kulturmiljöprogram kan också beskriva miljöns historia, utveckling, nyttjande genom tiden och vilka delar och karaktärsdrag som finns kvar i området idag.

Avsikten är inte att kulturmiljöprogrammet ska vara en ”våt filt” över bebyggelsen, utan snarare att det ska vara ett verktyg för hur kommunen och fastighetsägare ska kunna använda, utveckla och tillvarata kulturmiljön för att skapa en attraktiv kommun och livsmiljö.

Kulturvärden

En kulturmiljö är sammansatt av en mängd egenskaper. En egenskap kan exempelvis vara en byggnads material, byggnadshöjd, fönstersättning, färg eller namn.

En egenskap är aldrig automatiskt värdefull. Ett värde tillskrivs alltid en miljö av olika människor i vår samtid. Personer med olika kompetenser och intressen tillskriver miljöer olika typer av värden. En byggnadsantikvarie kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom den kan utgöra ett slags fysiskt källmaterial som berättar om det förflutna. Samhället kan använda sådana miljöer för att förmedla och konkretisera berättelser om vår historia och på så vis ge människor bättre möjligheter att förstå sin samtid. En arkitekt kan bedöma att en miljö är särskilt värdefull eftersom dess olika arkitektoniska parametrar skapar en vacker och trivsamt livsmiljö. En person kan också bedöma att en plats är värdefull eftersom hen har många minnen kopplade till den.

Det är väldigt viktigt att tydliggöra varför en egenskap tillskrivits ett värde och av vem. Då blir det möjligt att senare följa upp på väderingen och förstå varför den är gjord.

Vad och hur har vi bedömt?

I detta kulturmiljöprogram bedöms kulturhistoriska och estetiska värden, samt delvis även sociala värden. Begreppen förklaras i sitt sammanhang nedan. Alla värderingar är skrivna och utförda av byggnadsantikvarier vid Dalarnas museum. Begreppet kulturvärde används för att beskriva den sammantagna bedömningen mellan dessa tre värdeaspekter.

Kulturhistoriska värden

Miljöer, platser och byggnader med kulturhistoriska värden bär på berättelser om det förflutna som av olika anledningar bedöms vara viktiga för vår samtid – eller att bevara för framtiden. I arbetet med Leksands kulturmiljöprogram har berättelserna om det äldre bondesamhället, timmerhuskulturen, turismen i Leksand och industrisamhället bedömts som särskilt viktiga. De värderingar som finns listade i rapporterna och på hemsidan utgår ifrån bedömningar om hur olika platser, miljöer eller byggnader återspeglar olika aspekter av dessa berättelser. På platser där andra intressanta berättelser tydligt framträder har även dessa medtagits i bedömningen av byns olika värden. Det kan exempelvis beröra anknytningar till välkända historiska personer eller lokala traditioner som är särskilt viktiga för en specifik by. I Leksands-Noret återspeglas delvis andra berättelser än i byarna, varför bedömningsgrunderna där skiljer sig från byarna. Miljöer och byggnader som inte förändrats nämnvärt under de senaste 40-50 åren värderats generellt högt i detta kulturmiljöprogram. Detta beror på att ovannämnda berättelser mer tydligt kan utläsas ur de miljöer som inte nämnvärt förändrats under senare tid.

Estetiska värden

Miljöer, platser och byggnader med estetiska värden bedöms ha stora utseendemässiga och upplevelsemässiga kvaliteter idag. Det kan röra sig om byggnader som är uppförda med stor hantverksmässig skicklighet och högkvalitativa material, landskapsrum där bebyggelsen och landskapet tillsammans bildar trivsamhet eller miljöer som är synbart gamla och bär många spår av tidens tand. Bedömningen av estetiska värden har utförts av Dalarnas museums byggnadsantikvarier och har i första hand gått ut på att fånga upp och värdesätta landskapets och byarnas unika karaktär beträffande färgsättning, volymer, former och placering i landskapet. Landskapets karaktär berättar oftast en viktig berättelse och har därför kulturhistoriska likväl som estetiska värden. Den värderingstext som i rapporter och bykaraktäriseringar benämns Låg, tät, faluröd eller ofärgad bebyggelse är den enda som helt och hållet utgått ifrån en estetisk bedömning av byarna.

Sociala värden

Miljöer, platser och byggnader som väcker känslor och är betydelsefulla för grupper eller enskilda personer har sociala värden. I detta kulturmiljöprogram har sociala värden endast undersökts översiktligt genom ett inledande församråd där allmänheten fått möjligheten att lämna in förslag till miljöer att ta med i kulturmiljöprogrammet. Vi har i största möjliga mån bejakat dessa förslag i inventeringsarbetet, och tagit med miljöer som framträtt i församrådet när vi besökt aktuella byar och platser i inventeringsarbetet.

Biologiskt kulturarv

Enkelt uttryckt är biologiskt kulturarv natur som berättar om kultur. Allt från enskilda träd till hela landskap kan berätta historien om den mänskliga när-

varon. Eftersom berättelserna förmedlas av något levande ligger det i sakens natur att det biologiska kulturarvet befinner sig i ständig förändring- det kan vara kortlivat men kan också fortleva i århundraden.

Biologiskt kulturarv är resultatet av människans möte med det levande i naturen. Genom att förstå detta möte kan vi förklara det vi ser i landskapet och visa vad som behövs för att ta vara på olika värden i landskapet.

Det biologiska kulturarvet kan handla om enskilda träd och buskar som formats av människan, som träd som planterats i en allé eller hamlats för att lövet ska kunna användas som foder till djuren. Det kan även vara större landskap, som fåbodvallen med hackslog, med den omgivande skogen som brukats för bete och där vallkullorna gjort ristningar i träden där de rastat. Det kan även vara det brukade landskapet runt och inne i byn, med ängs- och åkermarker.

Ekonomiska värden

Miljöer med kulturvärden kan ha högre ekonomiska värden i jämförelse med andra miljöer. Exempelvis kan verksamheter så som ett kaféer eller butiker

Bostadshus med välbevarad sen 1800-talskaraktär i den östra delen av byn. Många av gårdarna i Kråkbodarna visar tydliga spår av förändringar under det sena 1800-talet, bland annat i form av bostadshus och ladugårdslängor tillkomna under perioden. Yttermo 33:17.

nyttja byggnader eller miljöer med kulturvärden i sin marknadsföring för att locka kunder och profilera sin verksamhet. Dalarnas unika natur- och kulturlandskap med byar, gårdar och byggnader är också en viktig ekonomisk resurs inom besöksnäringen. Antingen indirekt i förhållande till annan verksamhet eller direkt som ett besöksmål. Byggnader med kulturvärden kan även vara en reell ekonomisk resurs för privatpersoner. En studie från Kulturmiljö Halland har visat att människor i Halland historiskt varit benägna att betala i snitt 7% mer i förhållande till förväntat marknadsvärde för byggnader som bedömts ha kulturvärden. Undersökningen baseras på en jämförelse av köpesumman delat på taxeringsvärde (K/T-talet) mellan byggnader med kulturvärden och byggnader utan kulturvärden.

Fastighetsbeteckningar och GDPR

I kulturmiljöprogrammet anges fastighetsbeteckningar för att visa på var det finns värden, i exempelvis en miljö eller byggnad. Fastighetsbeteckningar kan anses vara personuppgifter.

För att behandla personuppgifter i kommunens verksamhet måste dataskyddsförordningen (GDPR) följas vilket betyder att det ska finnas stöd i en av de rättsliga grunder som återfinns i GDPR. För att använda fastighetsbeteckningar i kulturmiljöprogrammet hänvisas till GDPR:s artikel 6.1.e, att behandlingen är nödvändig för att utföra en uppgift av allmänt intresse eller som ett led i kommunens myndighetsutövning. Uppgifter av allmänt intresse enligt artikel 6.1.e. ska exempelvis ha stöd i lag eller annan förordning. Obligatoriska uppgifter som ålagts kommuner att utföra, exempelvis bygglovgivning, översiktsplanering och detaljplanering enligt plan- och bygglagen, är av allmänt intresse. För att kunna ta väl avvägda beslut i bygglov och detaljplanering men även för att allmänheten ska kunna följa plan- och bygglagen även i de fall det inte krävs myndighetsutövning (exempelvis bygglov), behövs bra kunskapsunderlag kring kulturmiljöns värden och var de återfinns, geografiskt. Relevanta lagrum återfinns i plan- och bygglagen:

- 2 kap 3 § om att planläggning ska göras med hänsyn till de kulturhistoriska värdena,
- 2 kap 6 § om att planläggning, bygglovgivning och även vid åtgärder som inte kräver lov, ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till bl.a. kulturvärdena på platsen,
- 4 kap 16 § om reglering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i detaljplan,
- 8 kap 13 § om förbud mot förvanskning av en byggnad som är särskilt värdefull,
- 8 kap 14 § om att underhåll ska göras varsamt så att byggnadsverkets kulturhistoriska värde bevaras och

- 8 kap 17 § om att ändring och flyttning av byggnad ska göras varsamt så att dess kulturhistoriska värden tas tillvara.

För att enkelt och exakt ange läge är det mest lämpligt att använda fastighetsbeteckningar, som sällan ändras och när de ändras så kan deras historiska utsträckning spåras i Lantmäteriets förrättningsakt.

LEKSANDS
KOMMUN

LÄNSSTYRELSEN
DALARNAS LÄN

